

VALENTAS CIBULSKAS

Šiaurės Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčios

ĮVADAS

Šiaurės Lietuvos evangelikų bažnyčios tyrinėtos istoriniu, architektūriniu aspektu, tačiau menkai analizuoti juose esantys dailės objektai. Straipsnyje tyrinėjamos Alkiškių (Akmenės r.) ir Žeimelio (Pakruojo r.) evangelikų liuteronų bažnyčios, apibūdinama šventovių vidaus įranga, pastatų architektūriniai ypatumai. Bažnyčios statytos skirtingu laiku, jos nevienodo stiliaus, tačiau turi daug bendrumų. Evangelikai svarbiausią dėmesį skyrė ne pastatų ir apeigų puošybai vizualiniais menais, bet kad tikintieji turėtų geras sąlygas susipažinti su Šventuoju Raštu, išmokyti jį suprasti. Evangelikų bažnyčios įrengtos kukliai, santūriai. Interjere dažniausiai yra tik būtiniausi apeigų objektai: Dievo stolas, sakykla, vargonai. Šių šventovių santūrumas būdingas ir Alkiškių bei Žeimelio bažnyčioms.

ALKIŠKIŲ BAŽNYČIA

Alkiškių evangelikų liuteronų bažnyčios istorijos pradžia sunkiai atsekama. Iš pradžių buvo pamaldų namai. 1801–1815 m. kunigas Fridrichas Vilhelmas Skubovijus dovanojo šiems namams sakyklą, du Nukryžiuotuosius, dvi sidabrines taures. 1824–1826 m. pamaldų namuose nebuvo suolų. Alkiškių dvaro nuomotojas Magnus pastatė liuteronams medinį pamaldų namą, kurį 1829 m. pašventino kunigas Aleksandras Henrikas Konradas Šulcas. Jis 1832 m. dovanojo parapijai fisharmoniją. 1840 m. maldos namuose jau buvo vargonai. Kadangi maldos namai buvo iš lentų, vėjų perpučiami, 1858 m. kunigo Aleksandro Dovydo Emanuelio Distono paraginti parapijiečiai suvežė statybinių medžiagų ir surinko 100 rublių. Parapijos dvarininkai taip pat davė statybinių medžiagų. 1861 m. medžiagos buvo paruoštos, padėtas kertinis akmuo ir pradėta statyti bažnyčia. 1865 m. ji pašventinta. Kunigo Kupferio Teodoro (tarnavo 1904–1940 m.) rūpesčiu bažnyčios stogas apdengtas skarda. 1930–1932 m. bažnyčia įsigijo naują varpą. 1979 m. buvo suremontuotas ir nudažytas bažnyčios stogas, o 1983 m. apdengtas raudonu šiferiu. 1981 m. nutinkuota ir nudažyta bažnyčios išorė. 1988 m. vėtra nuvertė medinį bažnyčios kryžių, apkaltą cinkuota skarda. 1989 m. uždėtas plieno kryžius. Šiais darbais rūpinosi kunigas E. Švageris (tarnavo 1979–2001 m.).

Evangelikų liuteronų bažnyčia. Alkiškiai. 2003. Vytauto Didžpetrio nuotrauka

Alkiškių evangelikų liuteronų bažnyčia pastatyta ant kalnelio, ją supa kapinės. Ji stačiakampė, halinė, be presbiterijos, vientisos vidaus erdvės. Sumūryta iš netaisyklingų lauko akmenų, skaldos. Langus su pusapskrite arka ir duris puošia stačiakampiai apvadai, profiliuoti karnizai su dentikulais, sumūryti iš plytų

ir baltai dažyti. Priekinis fasadas puošniausias; baltas durų stačiakampis portalas dekoruotas poriniais korintiniais piliastrais, langų ir rozečių lipdiniais, profiliuotu antablementu. Frontonas laužytų kontūrų, su pusapskričiu langeliu. Virš jo pastatytas keturkampis bokštelis su kampuota suapvalinta viršūne. Bokštelį puošia suporintos mentės, profiliuoti karnizai su dantikulais. Langai pusapskritės arkos formos, su apvadais. Toks pat ir galinis frontonas, tik jo bokštelis mažesnis. Architektūrinių elementų kartojimasis kuria griežtą ritmą. Akmens mūro ir tinkuotų detalių kontrastas tik sustiprina dekoratyvumą. Bažnyčios lubos plokščios, sienos lygios. Interjeras gan santūrus, vientisas. Alkiškių evangelikų liuteronų bažnyčios architektūrinė kompozicija būdinga romantinei klasicizmo transformacijai, kai atsisakoma portikų, supaprastinamos formos, siekiama monumentalumo ir lakoniškumo. Tokia tendencija buvo gajį XIX a. Lietuvos bažnyčių architektūroje (Ukmergės r. Pabaisko katalikų, 1836 m.; Kretingos r. Darbėnų katalikų, 1838–1842 m., bokštas 1886 m.; Biržų r. Nemunėlio Radviliškio evangelikų liuteronų, 1849–1854 m.).

Alkiškių liuteronų bažnyčios santūriame interjere dominuoja Dievo stalas, sakykla, vargonai, švietuvai. Dievo stalas tradiciškai įrengtas presbiterijoje, bažnyčios centrinėje ašyje, nišoje su trapeicine viršūne. Tai retas atvejis. Jis medinis, dviejų nevienodų dydžių ir formų tarpsnių, klasicizmo stiliaus. Pagal formas turėtų būti įrengtas vienu metu su bažnyčia. Mensa dėžės formos su išsikūšusia vidurine dalimi, be simbolinių ženklų. Retabulas grakštus, kraštuose dekoruotas mentėmis su kaneliūromis, pabrėžiančiomis vertikalią formų slinktį. Horizontalumą akcentuoja profiliuoti karnizai, pirmojo tarpsnio frizas, puoštas vynuogių šakelių drožiniais, rozetėmis. Antrajame tarpsnyje įkomponuota pusapskritė niša su Apvaizdos akimi. Nišos kraštai profiliuoti, dekoruoti dantukų formos akanto lapų drožiniais. Prie jos aplikuoti lapų ir rožių drožiniai. Jie atlikti profesionaliai, išraiškingai. Dievo stalo viršuje įkomponuotas trikampis frontonas su kryželiu, jo kampai dekoruoti palmetėmis. Elementų ir dekoro kartojimasis kuria vientisą kompoziciją. Pirmajame tarpsnyje yra stačiakampis laiminančio Kristaus paveikslas, tapytas aliejiniais dažais ant drobės. Jėzus vaizduojamas visu ūgiu, *en face*, iškėlęs rankas, debesų fone. Jis apsisiautęs pilkšva skraiste su skirtingos krypties judriomis klostėmis. Vyrauja rusvai pilkšvas koloritas, paveikslo kompozicija ir ikonografija tradicinė. Tapyta grafiškai. Paveikslas yra nesenas, šiuolaikinis.

Sakykla tradiciškai įrengta kairėje pusėje prie sienos. Ji medinė ir mūrinė, keturkampė, ankstyvojo klasicizmo stiliaus. Joje nėra nugarėlės, evangelistų atvaizdų arba jų simbolių. Kampuota atrama įrengta viduryje, pėda ir karnizas stambūs, platesni, nesudėtingai profiliuoti. Tribūna dekoruota skydeliais su aplikuotais rombais, laiptai įrengti šone. Jų turėklas aukštas, skydinis, dviejų tarpsnių, kaip ir tribūna, dekoruotas rombais. Dekoro kartojimas kuria vientisą kompoziciją. Sakyklos baldakimas aštuonkampis, puoštas nesudėtingo profilio karnizu, apačioje ir viršuje dantukų formos akanto lapų drožtais ornamentais. Baldakimo viršuje pastatytas kryželis, apačioje aplikuotas Švč. Dvasios simbolis – balandis spinduliuose. Sakyklos su atrama būdingos XIX a. Lietuvos evangelikų bažnyčioms.

Vargonai įrengti muzikiniame chore, bažnyčios centrinėje ašyje. Choras paremtas stulpais, jo turėklas su grakščiomis, pūstomis ir tekintomis baliustromis. Vargonų prospektas yra prie pat choro krašto, eklektinis su dominuojančiomis neogotikinėmis formomis, labiau būdingomis XIX a. pabaigai–XX a. pradžiai. Vargonų prospekto pagrindas aukštas, rėminės, skydinės konstrukcijos, šonuose jį skiria nesudėtingo profilio karnizas. Viršutinę dalį sudaro trys suglausti vienodo aukščio bokštai, kurių vidurinis dvigubai platesnis ir įsiterpia į pagrindą. Šoninių bokštų langeliai vamzdžiams yra su strėline arka, vidurinio – su pusapskrite arka, o žemiau – skydelis vėl su strėline arka. Jame įkomponuotos dvi strėlinės arkos, virš jų – šešialapė rozetė. Bokštai dekoruoti nestilistiniais piliastrais, profiliuotu karnizu ir ažūriniais stilizuotais stačiakampiais ornamentais virš jo. Prospekto kompozicija darni, aiškaus vertikalių ir horizontalių ritmo.

Bažnyčios centrinėje ašyje kabo trys žalvariniai, neobarokui būdingi sietynai. Jų stiebas sudėtingai profiliuotas, su burbulais ir žiedais, užbaigtas apačioje rutuliu su kutu. Virš rutulio įmontuotas profiliuotas diskelis, prie kurio tvirtinamos S forma išlenktos žvakidės. Jos kartojamos ir antrame tarpsnyje. Išraiškingas šviestuvų formų kontrastas, ažūriškumas, perimtas iš baroko stiliaus dirbinių.

Zakristijoje kabo ant drobės aliejiniais dažais tapytas paveikslas „Kristaus prisikėlimas“. Jis vertikalios stačiakampio formato, tradicinės ikonografijos. Paveikslo centre vaizduojamas atvertas karstas ir virš jo kylantis į dangų Kristus. Aplinkui – nustebę ir išsigandę kariai. Tapyta monumentaliai, apibendrintai, glotniai. Dominuoja ryškios spalvinės dėmės: rusvos, rausvos, melsvos. Tapyta gan sausai, kaip freska. Paveikslo atlikimo braižas primena XX a. ketvirtojo dešimtmečio S. Ušinsko darbus.

ŽEIMELIO BAŽNYČIA

Iš tyrinėjamų evangelikų liuteronų bažnyčių seniausia yra Žeimelio bažnyčia. 1540 m. ją pastatė Diamreto (prie Rygos) seniūnas Kasparas Tyzenhauzas. Atrodo, kad ji stovėjo į šiaurės rytus nuo dabartinės. Bažnyčia buvo privati, medinė. Vėliau ji priklausė broliams von der Borchams (? – 1699), Johanui Teofilui fon Zasui (1699–1730), Evai Emarencijai von Grotus. 1732 m. ji pardavė bažnyčią liu-

teronų parapijai. 1653 m. bažnyčia perstatyta, 1742 m. – remontuota. 1786 m. vadovaujant pastoriui Karoliui Šulcui pradėta statyti akmens ir plytų bažnyčia, kuri baigta 1793m. 1889–1890 m. pastatytas aukštas bokštas, tapęs Žeimelio miestelio pietinės dalies dominante.

Žeimelio evangelikų liuteronų bažnyčia sumūryta iš netaisyklingos formos akmenų ir skaldos, tik fasadų kampai, angų bokštai, puošybos elementai, sienų vidinis paviršius – iš plytų. Šiaurės Lietuvoje ir Suvalkijoje iš tokių medžiagų pastatyta daug bažnyčių (Rokiškio r. – Žiobiškio evangelikų, Vilkaviškio r. – Gražiškių katalikų). Žeimelio evangelikų liuteronų bažnyčia halinė, stačiakampė, su siaurėjančia presbiterija. Jos gale sumūryta stačiakampė, siauresnė zakristija. Lubos plokščios, kraštuose įlenktos. Vidaus erdvė vientisa, perimta iš klasicistinių bažnyčių. Langai vertikalaus stačiakampio formato su strėline arka, dekoruota keturlape rozete. Jie ritmiškai skaido akmens mūro sienų plokštumas. Jų kampai, kaip ir angų apvadai, puošti gelsvomis plytomis. Karnizas paprasto profilio. Puošniausia bažnyčios dalis – aukštas bokštas su laikrodžiais. Jis išsikišęs iš sienos, simetriškas, kvadratinis, pagrindinio fasado ašyje užbaigtas smaile. Bokštas trijų nevienodo dydžio tarpsnių, išskirtų karnizais. Pirmieji du tarpsniai kubo formos, trečiasis – aštuonkampis. Pirmojo tarpsnio langų, durų angos strėlinės, apskritos, su rozete. Antrojo tarpsnio langai suporinti pusapskrite arka. Trečiasis tarpsnis dekoruotas trikampaiais frontonais. Žeimelio liuteronų bažnyčios kompozicija ir formos būdingos XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios Lietuvos evangelikų šventovėms (Jurbarko r. esančiai Smalininkų, 1878 m.; Juodkrantės, 1885 m.). Savo planu, tūriais, bokšto forma Žeimelio evangelikų liuteronų bažnyčia panaši į Biržų evangelikų reformatų bažnyčią (1867–1874 m., architektas H. Shell).

Žeimelio evangelikų liuteronų bažnyčios interjerą puošia Dievo stalas, sakykla, vargonų prospektas. Taip įrengtos ir kitos Šiaurės Lietuvos evangelikų bažnyčios (Akmenės r. Alkiškių evangelikų liuteronų; Biržų r. Nemunėlio Radviliškio ir Papilio evangelikų reformatų). Tradiciškai presbiterijos gilumoje, bažnyčios ašyje stovintis Dievo stalas yra baroko stiliaus vėlyvajam periodui būdingų bruožų – medinis, vieno tarpsnio. Jis turėjo būti pastatytas apie 1793 m. kartu su bažnyčia. Pakyla apjuosta tvorele su raiškiai tekintomis baliustromis. Mensa dėžės formos, nedekoruota. Retabulas stovi ant aukštos, réminės skydinės predelos. Jo paviršių skaido vertikalią slinktį pabrėžiančios korintinės kolonos, kurios stovi ant aukštų postamentų su skydeliais. Kolonos grupuotos dviem erdviniams planais, kuriančiais Dievo stalo apimtį, šviesokaitos efektus. Kolonos tapytos, kaip ir išlenkto, profiliuoto karnizo dantikulai. Karnizo kraštai dekoruoti C formos voliutomis. Virš karnizo centrinėje ašyje ant lankstytų kontūrų augalinio postamento įkomponuotas paprastas kryželis. Retabulo vidurinėje plokštumoje pakabintas paveikslas „Nukryžiuotasis“. Jis tapytas aliejiniais dažais ant drobės, stačiakampis, tradicinės ikonografijos. Kalvų fone vaizduojamas apnuogintas ir trimis vinimis prie kryžiaus prikaltas Kristus pasvirusia galva, su erškėčių vainiku. Tapyba profesionali, toniniai modeliuota. Vyrauja rusvas koloritas.

Medinė aštuonkampė sakykla tradiciškai įrengta kairėje pusėje, prie šoninės sienos. Sakyklos bazė mūrinė, keturkampė, viršuje ir apačioje platėjanti. Joje įmūryta Žeimelio evangelikų liuteronų kunigo Konrado Šulco (1731–1802) memorialinė lenta su trumpu biografiniu užrašu. Po sakykla palaidotas kunigas K. Šulcas gyvas būdamas rūpinosi šios bažnyčios statyba, paruošė Vilniaus konsistorijos *Collegium synodale repraestativum* projektą (konsistorija buvo įkurta 1783 m.). Už tai K. Šulcas gavo esesoriaus ir generalsenjero laipsnį. Tribūna sumontuota iš skydelių su profiliuotų kraštų įsprūdomis. Parapeto kraštas kiek profiliuotas. Tribūnos apačia taip pat dekoruota stilizuotų kriauklių su lapais drožinių juosta, kuri kartojama ir baldakimo apačioje bei viršuje. Baldakimas réminės skydinės konstrukcijos su Švč. Dvasios simboliu (balandis spinduliuose) apačioje ir kryželiu viršuje. Tačiau sakyklos nepuošia evangelistų atvaizdai arba jų simboliai. Tai būdinga Lietuvos evangelikų sakykloms. Laiptai į sakyklą įrengti šone; jie vieno maršo. Turėklas puoštas nesudėtingai tekintomis baliustromis. Sakykla vientisa, neobarokinė, daryta XIX a. pabaigoje. Ji atraminė, dažna Šiaurės Lietuvos (Akmenės r. Alkiškių; Biržų r. Papilio) evangelikų liuteronų ir reformatų bažnyčiose.

Vargonai įrengti chore, paremtame keturiais apskritais stulpais su akliniu skydiniu turėklu. Jo kraštuose – nesudėtingai profiliuotos įsprūdės. Vargonų prospektas eklektinis, nesudėtingų formų, darytas XIX a. pabaigoje. Prospekto pagrindas réminės skydinės konstrukcijos, atskirtas nesudėtingo profilio karnizu. Viršutinę dalį sudaro trys vertikalaus stačiakampio formos laukeliai, kurių viršutinis yra aukštesnis. Jų langeliai metaliniams vamzdžiams yra su pusapskrite arka. Sienelės kraštai puošti mentėmis, drožtais akanto lapais, užbaigti nesudėtingo profilio antablementu. Laukelių viršus dekoruotas ažūriniais akanto lapų drožiniais. Vyrauja griežtas vertikalių ir horizontalių langų, vamzdžių ritmas, kuriantis pastovumo įspūdį. Panašios kompozicijos yra Alkiškių evangelikų liuteronų ir Švobiškio evangelikų reformatų (Pasvalio r.) bažnyčių vargonų prospektai.

Zakristijoje įrengtas paveikslų tipo Dievo stalas. Jo mensa yra dėžės formos. Retabulas stačiakampis su trikampe viršūne. Nukryžiuotojo atvaizdas tapytas ant lentos XIX a. pabaigoje. Jo rémas juodas, su auksuota juoste. Kalnų fone vaizduojamas trimis vinimis prie kryžiaus prikaltas Kristus. Jo galva

pasvirusi, su erškėčių vainiku. Tai tradicinė ikonografija. Veidas ramus, kūno raumenys įtempti. Tapyta plonu sluoksniu, glotniai, rusvai gelsvomis spalvomis. Šis paveikslas tapytas ant lentos, nors tai ir nebūdinga XIX a. dailei.

Alkiškių ir Žeimelio liuteronų bažnyčių architektūra atspindi eklektikos ir romantinio klasicizmo raidą. Jos formos monumentalios, santūrios. Interjere vyrauja barokiniai ir klasicistiniai Dievo stalai, atraminės sakyklos, eklektiški vargonų prospektai. Tokia stilistika būdinga ir katalikų bažnyčioms.

Literatūra ir šaltiniai

1. „Žiemgalos leidyklos“ ekspedicijos dienoraštis. Alkiškiai, Žeimelis. 2002.08. 20–23
2. *B. Kviklys*, Mūsų Lietuva, South Boston, 1966, t. 3, p. 68
3. *E. Laiconas*, Alkiškių evangelikų liuteronų parapija: 1861–2001, Tauragė, 2001, p. 10, 11, 12, 17, 23, 24.
4. Lietuvos architektūros istorija, V., 1987, t. 1, p. 177–178.
5. Lietuvos architektūros istorija, V., 2000, t. 3, p. 23, 25, 233, 273, 276.
6. *I. Lukšaitė*, Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečiasis dešimtmetis–XVII a. pirmasis dešimtmetis, V., 1999, p. 79, 595.
7. *A. Miškinis*, Žeimelis: Istorija ir architektūra, Kaunas, 2000, p. 15, 20, 27, 28, 43.
8. *J. Šliavas*, Žeimelio apylinkės: Kultūros ir švietimo apybraiža, Kaunas, 1985, p. 17–18.

Vilniaus dailės akademija
Maironio g. 6, LT-01124 Vilnius